

אירועי מדיה של המדיה: אירועי טרור קשים כאירועי מדיה

עיון מחודש במאמר: Nossek, Hillel. "News media'-media events: Terrorist acts as media events", *Communications*, vol. 33, no. 3, 2008, pp. 313-330

פרופ' הלל נוסק

ראש מכון כנרת לחקר חברה, ביטחון ושלום ע"ש רא"ל דן שומרון, המכללה האקדמית כנרת בעמק הירדן

הקדמה

המאמר המקורי פורסם ב־2008 בכתב עת אירופי בשפה האנגלית, בעקבות כנס שהתמקד בעיון ודיון מחודש בתאוריה מתחום חקר התקשורת המוכרת בשם "אירועי מדיה", פרי הגותם של דניאל דיין ואליהוא כ"ץ, בעקבות סיקור הגעתו של הנשיא המצרי אנור סאדאת לישראל בנובמבר 1978. הדיון בכנס התמקד בין השאר בהגדרות חדשות של אירועים כאירועי מדיה, ובמיוחד בשאלה האם אירוע שלא ניזום על ידי הממשלה או הממסד יכול להיכלל בהגדרה של אירוע מדיה? במסגרת המדור החדש בכתב עת זה, השואף לתרגם ולהציע לקוראי כתב העת אפשרות לעיון במאמרי מפתח בתחום צבא חברה וביטחון לאומי, שמחתי על פניית העורכת לתרגום ופרסום המאמר בעברית, תוך עריכה מסוימת והתאמה לעברית ולקהל הקוראים של כתב העת. אירועי 7 באוקטובר והמעורבות האינטנסיבית של אמצעי התקשורת בסיקור האירועים ותוצאותיהם, עושים את המסגרת התיאורטית, לעניות דעתי, מתאימה ביותר לניתוח הסיקור. לפיכך, בסוף המאמר הוספתי אחרית דבר בניסיון ראשוני לנתח את הסיקור בעיתונות המודפסת של היום הראשון וסוף השבוע הראשון שלאחר 7 באוקטובר, בהתאם למסגרת התיאורטית והמודל שפיתחתי לניתוח אירועי טרור ואליומות פוליטית קיצוניים במגמה להיות פיילוט למחקר אורך משלים ומעמיק.

תקציר

בהתבסס על מחקר אורך על הסיקור התקשורתי של פיגועי טרור, מאמר זה מציע מודל לאופן שבו ניתן להמשיג את הסיקור של פיגועים אלה כאירוע מדיה, ובוחן את התפקיד שהדבר משרת בחברה. ההנחה המרכזית של המודל היא שעיתונאים משנים את מסגרת הסיקור החדשותי שלהם כאשר הם עוסקים בפיגועי טרור חריגים; הם זונחים את המסגרת המקצועית הנורמטיבית הרגילה שלהם, הכוללת פעילויות כמו ביקורת על פעולות השלטון, ומאמצים מסגרת סיקור לאומית-פטריוטית המבקשת להשיב את הסדר על כנו ולקדם לכידות חברתית לחיזוק כוח העמידה נגד הטרור והשלכותיו. המודל יכול להועיל בהבהרת תפקידה של התקשורת לאחר אירוע טרור. בעוד היא מסתכנת בהגברה של ההיבטים המאיימים של אירוע הטרור באמצעות מתן במה ציבורית למבצעיו, העיתונאים, כאשר הם פועלים כפטריוטים ולא על פי הנורמות המקצועיות המקובלות בשגרה, חותרים תחת המסר של המחבלים בדרך שבמקום להעביר מסר של טרור, אימה ובהלה, התקשורת מעבירה לחברה המותקפת מסר של סולידריות, שותפות, סיבולת ועמידה עיקשת מול איום הטרור. המודל עשוי להיות שימושי גם להבנת הסיקור התקשורתי של מצבי משבר אחרים מלבד פיגועי טרור קשים. לנוכח אירועי 7 באוקטובר 2023 ומלחמת "חרבות ברזל", המאמר יתייחס ליישום המודל גם לאירועים אלה בבדיקה ראשונית של סיקור בשבוע הראשון שלאחר התקפת חמאס על היישובים בעוטף עזה.

מילות מפתח: עיתונות, אירועים תקשורתיים, תקשורת חדשותית, פיגועי טרור, אירוע מדיה של המדיה.

Abstract

Based on longitudinal research of media coverage of terrorist attacks, this article proposes a model for conceptualizing the coverage of these attacks as a media event and examines its societal role. The model's central premise is that journalists alter their news coverage framework when dealing with exceptional terrorist attacks; they abandon their regular normative professional framework, which includes activities such as criticism of government actions, and adopt a national-patriotic coverage framework that seeks to restore order and promote social cohesion to strengthen resilience against terrorism and its consequences. The model can help clarify the media's role following a terrorist event. While it risks amplifying the threatening aspects of the terrorist event by providing a public platform to its perpetrators, journalists, by acting as patriots rather than following standard professional norms, undermine the terrorists' message. Instead of conveying a message of terror, fear, and panic, the media transmits a message of solidarity, partnership, tolerance, and steadfast resistance against the terrorist threat to the attacked society. The model may also be useful for understanding media coverage of crisis situations other than severe terrorist attacks. In light of the October 7, 2023 events and Operation Iron Swords, this article will address the model's application to these events through an initial examination of media coverage during the first week following Hamas's attack on the communities surrounding Gaza.

מבוא

השנים הראשונות של המאה ה-21 התאפיינו בשידורי טלוויזיה חיים או כמעט חיים של התקפות טרור, לדוגמה פיגועי 11 בספטמבר 2001. השידורים הציגו את החברות ואת ממשלותיהן כקורבנות פסיביים של האירועים, והתקשורת הצטיירה כמעורבת פסיבית ולעיתים אף כמשתפת בעל כורחה (ויש הטוענים אפילו מרצון) עם יוצרי האירועים – הטרוריסטים.

הטלוויזיה, למרות היותה "מפיקת החדשות", לא הייתה מעורבת ביצירת האירוע והקהל היה הקורבן הישיר או העקיף שלה. עם זאת, החוקרים (למשל, Paletz et al., 1983a; Paletz et al., 1983b; Picard, 1983; Schlesinger et al., 1983)

צינו כי הסיקור התקשורתי של פעולות טרור שונה מסוגים אחרים של סיקור תקשורתי, והחלו לחקור את הטרור ואת תפקידה המיוחד של התקשורת הרבה לפני 11 בספטמבר, לא רק בתחום הטלוויזיה ולא רק בארצות הברית.

המחקרים העוסקים באלימות פוליטית לסוגיה (מלחמות, טרור והפגנות אלימות) ותקשורת מתמקדים בעיקר בשאלות של השהיית הנורמות המקצועיות בעת מלחמה ובעיקר השהיית הביקורת (דרורי ונוסק, 2021) וההתגייסות הפטריוטית סביב הדגל של מדינת הלאום המותקפת, וכדי להתמודד עם הסיקור התקשורתי שמשרת את יזמי האלימות, האויב והטרוריסטים בהעברת מסרים מאיימים, הפצת חדשות כזב וסיוע לאויב (Nossek et al., 2007).

מאמר זה מציע גישה נוספת לניתוח התפקוד של התקשורת בעת מלחמה, ובעיקר אירועי טרור קשים באמצעות ניתוח התוכן של הסיקור במהלך האירועים ואחריהם. המאמר הוא פיתוח של תאוריית "אירועי המדיה" של דיין וכץ (Dayan & Katz, 1992), כאשר המודל המוצע הוא "אירועי מדיה של המדיה". ההגדרה המקורית של אירועים תקשורתיים שהציעו דיין וכץ (1992) מבוססת על תאוריה חברתית-פונקציונלית, המגדירה אירועים תקשורתיים כטקס המשמש חברות למטרות גיוס עצמי וסולידריות, וכן כי אירועים תקשורתיים מציינים אירועים מהותיים בחיי האומה או הציוויליזציה שלהם. דוגמאות לכך היו תחילתו של תהליך השלום בין ישראל למצרים והנחיתה

הראשונה על הירח. צפייה באירועים היסטוריים בטלוויזיה גורמת לאנשים להרגיש חלק מההיסטוריה, והאקט הוא שמגדיר אירועים כאירועי מדיה.

על רקע זה בחנו השניים את השפעת הריטואל הטלוויזיוני המודרני על מפיקי אירועים תקשורתיים (בדרך כלל מנהיגי אומות ודמויות מובילות במדע ובדת); כלי התקשורת המעורבים בהפקת האירוע (עיתונאי טלוויזיה, במאים ומפיקים) והציבור, המשתתפים באירוע באמצעותם מסכי טלוויזיה ולא במפגשים פומביים, פנים אל פנים.

במאמר זה אטען כי במקרים של אירועים תקשורתיים שליליים, כמו פיגועי טרור גדולים שבהם החברה תופסת את האירוע כמשבר וכאיום על הסדר החברתי שלה, התקשורת בכללותה (ולא רק הטלוויזיה והשידור החי) הופכת לשחקן עצמאי ומקימת ריטואל המסייע לחברה להתמודד עם האיום הנתפס. הטקס הוא מוסכמה שבה עיתונאים, עורכים, מפיקים, מאיירים, צלמים והקהל, פועלים לפי תסריט מוכר וטקסי שלכל אחד מהם יש חלק בו. למעשה, אפשר לומר כי החברה יוצרת את הטקס, המוכתב על ידי צורך השעה – תפיסת האיום הקיומי – וכי עיתונאי התקשורת האלקטרונית והמודפסת מבצעים אוטומטית ובצורה בלתי מודעת את הטקס הנדרש כשליחים של חברתם.

התקשורת מייחסת לאירועי טרור משמעות חברתית-תרבותית, השונה מהמשמעות שמארגני אירוע הטרור מיחסים לו בעת תכנון האירוע. היא עושה זאת על ידי קביעה כי הייתה פגיעה לאומית, ועל ידי גיוס המיתוסים והנרטיבים הפטריסטיים של החברה, כדי לעורר סולידריות ציבורית ולתת לגיטימציה לתגובת הממשלה לפיגועים. עמדה זו נבדלת בבירור מתפיסתו הנורמטיבית-מקצועית של איש התקשורת את משימת מסירת המידע והביקורת על פעילות הממשלות.

משמעות הדבר היא שתפקידה של התקשורת עשוי להיות גדול יותר באירועים שליליים מאשר בחיוביים, אם כי בכיוון הפוך מזה שמבקשים המחבלים. במובן זה, התקשורת מנטרלת את נרטיב השיבוש שטרוריסטים מבקשים לכתוב "חדשות", ומשכתבת את האירוע במונחים של הנרטיב המכונן של החברה המותקפת.

רקע תיאורטי

הנחת היסוד בגישה המקצועית והנורמטיבית לעבודה עיתונאית, היא שעיתונאים ועורכים הם "שומרי סף", האחראים לבחירת החדשות ולהפקת הראייה התקשורתית של המציאות החברתית. הבחירה על מה לדווח היא עניין מורכב המתרחש בכמה מישורים, והבחירות שלהם מה ואיך לדווח אינן מבוססות על העדפה אישית; הם מתבססים על מערכת של נורמות וסטנדרטים מקצועיים. עיתונאים אינם עובדים בבידוד. הם שייכים לארגוני תקשורת עם סדרי עדיפויות משלהם הפועלים בתיאום עם ארגונים אחרים. ארגון התקשורת הבודד הוא חלק ממוסד התקשורת הרחב, הנהנה מיחסי גומלין עם ארגונים חברתיים אחרים ונתון להשפעתם. לפיכך, כפי שציינה שומייקר: "...אף אחד מהשחקנים האלה – הפרט, השגרה, הארגון או המוסד החברתי – אינו יכול להימלט מהעובדה שהוא קשור למערכת החברתית אליה הוא משתייך" (Shoemaker, 1991: 75).

סיקור תקשורתי של פעולות טרור

בסיקור אירועי טרור התקשורת מבצעת תהליך של בחירה, שהוא למעשה דו־שלבי וכולל החלטה לסקר סיפור מסוים והחלטה נוספת בנוגע לכמה סיקור הוא צריך לקבל (ימים או שבועות). יש הבחנה בין סיקור של אירועים מקומיים ובין אירועים שקרו במדינות אחרות. כמו כן, התקשורת נוטה לסקר אירועי טרור על פי מאפיינים תרבותיים וגיאופוליטיים, כאשר המקום של אירוע הטרור משפיע על אופן הסיקור המושפע מהקהלים שהתקשורת משרתת. דיווחי החדשות בטלוויזיה נוטים להציג קונפליקטים חברתיים בשיא עוצמתם, ועולים בקנה אחד עם הנטייה התקשורתית לדרמטי ולחריג. על פי מחקרים של חדשות, הקריטריון של קרבה, גיאוגרפית, פוליטית או תרבותית, חשוב כאשר מחליטים אם לסקר או לא לסקר בכלל ואת סוג הסיקור שהוא צריך לקבל (Nossek, 2004). כדי להבין כיצד ממוסגר הסיקור של אירועי טרור במדינות שונות, עלינו לבחון את הפרקטיקות של עיתונאים כמספרי סיפורים בתרבות נתונה.

חדשות כמיתוס וכנרטיב

קארי (Carey, 1989) הציע שני מודלים של תקשורת: העברה וטקס. מודל העברה מתאר טוב יותר את הגישה המקצועית הנורמטיבית לסיקור אירועים, ואילו המודל הטקסי רלוונטי יותר לאירועים תקשורתיים בכלל ולמודל "אירועי המדיה של המדיה". התקשורת מבצעת את הטקס על ידי מסגור סיקור האירוע כנרטיב המוכר לתרבות מסוימת, ושימוש במיתוס בחדשות כדי ליחס משמעות מסוימת לאירוע, וכך מזמינה את הקהל להשתתף בטקס סמלי ידוע המותאם למצב שנוצר על ידי האירוע. אפשר לטעון שהנרטיבים והמיתוס אינם יצירה של העיתונאים, ושאלה מהתקופה המאוחרת או הפוסט־מודרנית אינם נוצרים רק על ידי החברה אלא גם על ידי תכנים תקשורתיים. הדבר כנראה רלוונטי לכל הרעיון של טקס, אבל רלוונטי פחות לטיעוניי, מכיוון שאינני מתחקה אחר מקורות המיתוסים והנרטיבים שהתקשורת בוחרת, אלא מנסה להבין את המשמעות שהם רוצים ליצור. אני מציע מסגרת שאינה בהכרח מסגרת היעד של יוזמי הטרור (Nossek & Berkowitz, 2006).

בטווח הארוך, לחדשות הטרור תפקיד מפתח בבנייה ובשימור של זהויות חברתיות, הן על ידי הדגשת זהויות של עמים אחרים המנוגדות לעולמו של הקהל, הן על ידי היכרות מחודשת של הקהל עם זהותו שלו. עם זאת, חדשות הטרור עושות יותר מזה עבור הקוראים והצופים של חדשות: הן מספרות מחדש את הנרטיבים הראשיים של חברה המכילה את ההשקפות המתמשכות של תרבות המשקפות את ערכי הליבה שלה, מוסדות חברתיים בולטים ושחקנים חברתיים מרכזיים. נקודת המפתח היא שעיתונאים עושים את עבודתם על ידי הצגת דואליות נרטיבית.

כאשר הם מדווחים על חדשות יום־יומיות, הם מיישמים את מה שאנו מכנים נרטיב מקצועי המייצג איזון בין ערכי הליבה העיתונאיים שלהם ובין הלחצים החברתיים של עולם העבודה שלהם. כאשר ערכי הליבה של החברה נמצאים תחת מתקפה, כמו באירועים של אלימות פוליטית קיצונית, עיתונאים עוברים להשתמש בנרטיב־על שמסיט את התודעה הציבורית לחשיבה על הסדר החברתי והתרבותי השולט. כדי לעשות זאת, סיפורים חדשותיים מרמזים על מסעות ואתגרים מיתולוגיים,

וממקמים את עלילת הסיפור שלהם בתוך נרטיבים תרבותיים מוכרים, תוך שהם מציעים לשחקנים למלא תפקידים מיתולוגיים אלה.

חדשות בכלל וחדשות על איומים קיומיים בפרט הן תוצר של התרבות החברתית שבה מוטמעים מקצוע העיתונות וארגוני התקשורת (Hall, 1982). הן אינן משקפות מציאות אובייקטיבית, אלא מציאות מובנית חברתית (Adoni and Mane, 1984). אסטרטגיה אחת שאימצו עיתונאים כדי לייצר בהצלחה את המוצר התרבותי שלהם, המבוסס על סיפורים מיתיים, היא להתחבר לנרטיבים הנפוצים, הטיפוסיים והידועים של התרבות בכללותה (Lule, 2001; Zelizer, 1993). בהיותם אנשי תרבות ומספרי סיפורים באותה תרבות, עיתונאים בונים סיפורים המבוססים על מוסכמות נרטיביות המהדהדות תרבותית עבור עצמם ועבור הקהל שלהם. באמצעות הסתמכות על נרטיבים אלה, לעיתונאים יש קווים מנחים כיצד סיפוריהם אמורים להתפתח ומה עליהם לעשות כדי לייצרם (Kitch, 2002; Berkowitz, 1992). כך, גם כאשר מדווחים על אירועים חריגים ובלתי צפויים, עובדי חדשות מסוגלים להסביר מצבים באופן שנשמע מוכר וטבעי יחסית.

מיתוס ונרטיבים – המבנה הבסיסי לחדשות

המונח מיתוס כאן אינו מתייחס למושג "שקר", אלא לרעיון הסיפור התרבותי: תפיסה מתמשכת אך דינמית של החברה ומוסדותיה החברתיים (Lule, 2001). מיתוסים הם סיפורים בעלי מבנים נרטיביים הניתנים לזיהוי (Bird and Dardenne, 1988; Levy-Strauss, 1963). הם מהדהדים תרבותית משום שהם מסבירים את "ההווה והעבר וגם העתיד" של התרבות (Levy-Strauss, 1963: 209; נוסק, 1994). הם "מסומנים על ידי נרטיבים מוגדרים, מוכרים, מקובלים, מהדהדים את התרבות המארכת שלהם" (Silverstone, 1988). מיתוסים נוטים גם להיות נוסחתיים, עם שחקנים מרכזיים משותפים ותוצאות צפויות (Cawelti, 1984; Lule, 2001; סילברסטון, 1988). הם מקבלים משמעות מן הטקסטים שהם ממוקמים בהם, ומן ההקשרים שהם מופיעים בהם.

כפי שהמחיש בארת (Barthes, 1972), מיתוסים יכולים להתפרש גם כצורות אידיאולוגיות, כלומר סמלים תרבותיים המעוררים פרשנויות מסוימות מובנות מאליהן בנוגע למה שחברה הייתה וצריכה להיות. אלמנט אידיאולוגי זה צובר כוח סמלי באמצעות יישום מתמיד של נרטיבים חברתיים במשך זמן (Hall, 1982). מיתוסים גם גורמים להיבטים מסוימים של החברה להיראות "טבעיים", ואינם מוגדרים על ידי נסיבות היסטוריות, חברתיות וכלכליות מסוימות המנציחות אינטרסים דומיננטיים מסוימים (Slotkin, 1992).

מיתוס, אם כן, הוא צורה של תקשורת המיוצרת בפומבי, ומופצת בתוך תרבות. מיתוס בסיסי או מטא-נרטיב הוא סיפור דרמטי, אמיתי או פיקטיבי, המתאר ומעניק משמעות לשלבים ראשוניים של קולקטיב אנושי נתון (Nossek, 1994; סיון, 1991). חשוב מכול, נרטיבים הם סיפורים המסופרים בצורה ליניארית, עם מבנה בסיסי ששרד על פני עיבודים מרובים (Berger, 1997).

על פי דראמונד, מיתוס הוא "בעיקר מכשיר מטאפורי לספר לאנשים על עצמם, על אנשים אחרים, ועל העולם המורכב של אובייקטים טבעיים ומכניים שהם שוכנים בהם" (Drumond, 1984: 27). במאמר זה, מיתוס מוגדר כטקסט שבו ערכים דומיננטיים משוכפלים בנרטיבים המוכרים על ידי

תרבות מסוימת. מחקרים על חדשות זיהו את תפקידן של חדשות כסיפור (Darnton, 1975; Roeh, 1989) ותפקידן של החדשות בחזרה על מיתוסים, ויישם רעיון זה בניתוח אירועי טרור (ראו למשל, Lule, 1995 a, Lule, 1995 b, Lule, 1988 a; Lule, 1988 b; נוסק, 1994).

טרור, אידיאולוגיה ומסגרות תרבותיות בנרטיבים חדשים

מכיוון שעיתונאים חיים במסגרת תרבותית של עיתונות וחברה, הם הופכים הן למפיקי מדיה הן לקהל תקשורתי, ומחליפים מחדש הגדרות הגמוניות כאשר הדבר נחוץ ביותר. חדשות הטרור הן אתר מפתח בעבודה אידיאולוגית זו, משום שתוכן חדשותי יכול לשחזר מאפיינים ארוכי שנים של זהויות, לצמצם ולמקדן מהעמימות התרבותית היומיומית שלהן.

הכוח ההגמוני הדיסקורסיבי האמיתי טמון באופן שבו זהויות נבנות חברתית בתקשורת בדרך שייראו מקובעות בטבע, על ידי העלאת מקורות ומסורות שעברו מן העולם ויצירת תחושה של קביעות (Nossek & Berkowitz, 2006).

במאמר קודם (Nossek, 2004) הצעתי מסגרת לניתוח הסיקור של אלימות פוליטית כחדשות חוץ. הצעתי שכאשר ידיעה בחדשות חוץ מוגדרת כ"שלנו" – הפרקטיקות המקצועיות של העיתונאים יהיו כפופות לנאמנות לאומית, וכאשר אייטם הוא "שלהם" – המקצועיות העיתונאית באה לידי ביטוי. לפיכך יש יחס הפוך בין ערכי החדשות המקצועיים ובין הזהות הלאומית של העיתונאי וערכי העיתון. ככלל, ככל שהדוח יהיה "לאומי" יותר – כך יהיה "מקצועי" פחות.

מתודולוגיה

ניתוח מיתוס ונרטיב בסיקור חדשותי

הכלים המתודולוגיים המשמשים כאן הם אלה ששימשו בנוסק (1994), שפורטו אצל ברקוביץ ונוסק (2001) ושיושמו אצל נוסק וברקוביץ (2006). המטרה העיקרית היא לזהות את המיתוסים התרבותיים המוטמעים בתוכן חדשותי ספציפי. במאמר (2001) התבססנו בעיקר על אלטהייד (1996) המציע את הרעיון של "ניתוח תוכן אתנוגרפי", אותו הוא מבסס על תפיסות תיאורטיות ומתודולוגיות של אתנוגרפים כמו ג'ורג' הרברט מיד, הרברט בלומר, אלפרד שוץ וברגר ולוקמן. אלטהייד ממליץ על מתודולוגיה של התבוננות חוזרת ונשנית בתוכן והשתקפות על הממצאים, תוך ביסוס החלטות מפתח כגון בחירת מדגם וניתוח נתונים הן על שאלות המחקר הן על המסגרת התיאורטית של המחקר. מאפיין מרכזי של גישתו הוא: "משמעויות ודפוסים מופיעים לעתים רחוקות בבת אחת [...] הם מתגלים או מתבררים באמצעות השוואה מתמדת וחקירה של מסמכים לאורך זמן". (Altheide, 1996: 10).

הגישה "המתהווה" של אלטהייד שונה מניתוח התוכן המסורתי במטרת המחקר הבסיסית שלה, הכוללת בדרך כלל בדיקת השערות תוכן חדשותי ספציפיות באמצעות מדדים קבועים מראש הנגזרים מהן. זוהי סטייה משמעותית מניתוח התוכן המסורתי, שכן משמעות הדבר היא שחקר המיתוסים התרבותיים העומדים בבסיס סיפורים חדשותיים גדל אורגנית מתהליך המחקר, במקום להתבסס על מדדים קבועים מראש.

בחירת האירועים ובחירת התקשורת

הניתוח האמפירי מתמקד בעיקר בעיתונים ובסיקור פיגועי הטרור הגדולים בישראל בשנים 1968–1978 ופיגוע גדול אחד ב-1996. ניסיונה ארוך השנים של ישראל בטרור, הסיקור התקשורתי הנרחב, ההיסטוריה הייחודית והסכסוך הפוליטי הבלתי פתור עם שכנותיה, הופכים אותה למקרה בוחן אידיאלי. נוסף על כך, הסיקור העיתונאי בכללותו נרחב יותר מסיקור תקשורתי אחר מבחינת זמן, מרחב ועומק, ומשרת טוב יותר את ניתוח המשמעות שהתקשורת מעניקה לאירועים כאלה. כדי לגלות אם קיים דפוס משותף גם בסיקור התקשורתי של פעולות טרור מרכזיות במדינות אחרות, בחנתי את הניתוח המחקרי האמפירי של הסיקור התקשורתי של 11 בספטמבר (2001) בארצות הברית ואת הפיגוע במדריד (2004) בתקשורת בספרד. לאחר בחירת פעולות הטרור לניתוח אספתי את כל הפריטים המתייחסים לאירוע, מיום פעולת הטרור בשבועיים הבאים. (ניסיון העבר של סיקור פעולות טרור מלמד כי הסיקור בדרך כלל דועך לאחר שבועיים). בפריטים נבדקו מילות מפתח המעידות על מסגרת מקצועית, רטוריקה של אובייקטיביות, עובדתיות וכדומה; מסגרת לאומית, התייחסות למדיניות מדינית ובין-לאומית, מלחמה בטרור, משפט בין-לאומי וכיוצא בזה, או מסגרת תרבותית, עדויות למיתוסים ונרטיבים ייחודיים לחברה; במקרה של ישראל, התייחסויות למורשת היהודית, להיסטוריה היהודית, לציונות ולתקומתה של המדינה היהודית על רקע השואה ולקחיה (נוסק, 1994, ברקוביץ ונוסק, 2001, נוסק, 2004, נוסק וברקוביץ, 2006).

ממצאים

סיקור הפיגועים המרכזיים בתקשורת הישראלית

המחקר הנוכחי מתייחס לשישה פיגועים בולטים שאירעו בישראל בשנים 1968–1978, ולפיגוע בקניון דיזנגוף סנטר במרכז תל אביב ב-1996 (לאחר הסכם אוסלו ורצח ראש הממשלה רבין). הפיגועים שאירעו בתקופת הניתוח הראשונה נותחו במחקר קודם (נוסק, 1994) שעסק בסיקור התקשורת הישראלית של הפיגועים הבולטים באותה תקופה. האירועים הבולטים ביותר ב-1972 היו מינכן, סבנה וההתקפה על נמל התעופה בן-גוריון, שנקרא אז שדה התעופה לוד, ב-1974; ההתקפה על בית הספר במעלות שבצפון הארץ ב-1974; חטיפתם וחילוץם של נוסעי מטוס אייר פראנס מאנטבה שבאוגנדה ב-1976; החטיפה והחילוץ הכושל של האוטובוס בכניסה הצפונית לתל אביב – אירוע אוטובוס כביש החוף ב-1978. ניתוח כל העיתונים היומיים שיצאו לאור בישראל באותה תקופה מדגים כיצד התקשורת השתמשה בפיגועי הטרור כדי להעביר את נרטיב האב של הקמת מדינת ישראל בשל הציונות והשואה. היא השתמשה גם בנושאים אלה כמסגרת להבנה ההתקפות וגיבוש עמדות כלפיהם.

הנרטיב השולט בחברה הישראלית

בישראל, המטא-נרטיב של הציונות ככוח העיקרי לתקומת המדינה היהודית הוא יסוד בסיסי בתרבות החדשות שלה (הרמן, 1979; ליבמן, 1978; ליבמן ודון יחיא, 1983). בה בעת, השואה, כאירוע היסטורי, מילאה תפקיד מרכזי במטא-נרטיב של ההחלטה להכריז על מדינה עצמאית, והיא סוגיה מרכזית בתרבות בישראל. המטא-נרטיב המעמיד את הציונות בהתנגדות בינארית לשואה סופר

בעיתות משברים לאומיים, כמו מלחמות ופיגועי טרור (נוסק, 1994). ניתוח הסיקור חשף סיפור חוזר המשמש את התקשורת לסיקור אירועים כאלה. בסיפור זה היהודים, קורבנות חסרי ישע לשעבר של התוקפנות הנאצית, ניצלים על ידי חיילים ישראלים כהוכחה לתקומת העם היהודי בישראל. לסיפור יש גם סוף נוסף, כאשר מבצע החילוץ נכשל (כמו ארוע אוטובוס הדמים ב-1978). במקרה זה, הסיפור הוא על השואה והנקמה; נקמה שנשללה מהיהודים כאשר לא הייתה מדינה יהודית. הסיפור התקשורתי של הפיגוע הוא חגיגה של הציונות כפתרון האמיתי לאנטישמיות שהיהודים מתמודדים איתה במדינות אחרות, והבטחה שהשואה לא תחזור על עצמה. כך, הסיקור התקשורתי קורא לחוסן נפשי ומבצע מעין ריטואל חברתי, שמטרתו לאזן את מסר הפחד הטרוריסטי. הוא מרגיע את עם ישראל שאף על פי שפיגועי הטרור דומים במידת מה לאפיזודות ידועות בשואה המסופרות בישראל, בישראל וברחבי העולם יהודים יכולים להיות סמוכים ובטוחים שהם אינם קורבנות חסרי ישע, ושצה"ל יבוא לעזרתם בכל מקום שהם נתונים בו בסכנה (נוסק, 1994).

פיגוע התאבדות בדיזנגוף סנטר בתל אביב (מרס 1996)

ב-4 במרס 1996, בסביבות השעה 16:00, פוצץ עצמו מחבל מתאבד במעבר החצייה של מרכז הקניות דיזנגוף במרכז תל אביב. האזור היה עמוס באנשים; בעיקר הורים וילדים שיצאו לחגוג את חג הפורים. בפיגוע נהרגו 13 בני אדם, בהם ילדים, ויותר ממאה נפצעו. פיגוע זה בא זמן קצר לאחר שני אירועים נפרדים שבהם פוצצו עצמם מחבלים מתאבדים באוטובוסים ציבוריים בירושלים. שני עיתונים יומיים ארציים נבדקו: ידיעות אחרונות, באותה תקופה בעל שיעור הקוראים הגדול ביותר בישראל (כ-50%), ו"הארץ", עיתון עילית הנקרא בעיקר על ידי אינטלקטואלים וליברלים ישראלים (כ-9% מהקוראים).

ברמה העיתונאית המקצועית הנורמטיבית, הניתוח הראה כי שני העיתונים השתמשו בתחילה במסגור המוכר של "וואו, איזה סיפור" (Tuchman, 1973 ; Berkowitz, 2000). הפיגוע הוצג כאירוע בלתי צפוי אך מוכר, העונה על פורמט עלילתי מסוג זה. מסגרת זו הייתה בולטת במיוחד בידיעות אחרונות, ואילו הארץ השתמש יותר במסגרת של תיקון הפרדיגמה (ברקוביץ, 2000). קריאת "וואו איזה סיפור" של ידיעות למוחרת בולטת בכותרת הראשית "מדינה בפחד", וכותרות אחרות שידרו חרדה והלם. למשל "גופות של ילדים בתחפושת מהודרת", "חרדת הורים" וכדומה. הקריאה בהארץ הייתה אמוציונלית פחות: "13 הרוגים..." נושא הזעזוע בא לידי ביטוי ביתר שגם בכותרות, בתיאורים, בעדויות ובצילומים של ידיעות, כאשר הלם ואימה (בעיקר בימים הראשונים) הגדירו את הסיפור: "כמו סרט אימה...", "חרדה לאומית" (כותרת באותו יום), "אימה" (כנ"ל), "כמו סרט אסונות" (כיתוב תמונה באותו יום), "ישראל פחדה השבוע" (פתיחת כתבה מ-8 בחודש) והכותרת "אנחנו מפחדים" מאותו יום. בהארץ הכותרת המפוכחת יותר הייתה "פיגוע ההתאבדות בדיזנגוף סנטר".

תיקון הפרדיגמה בלט במיוחד בהארץ, הרואה עצמו שונה מכלי התקשורת האחרים. הדבר בא לידי ביטוי במכתבים למערכת, במאמרי דעה ובמאמרי מערכת, כמו גם בתגובה של איש חדשות הטלוויזיה חיים יבין, שספג ביקורת על "שיתוף פעולה עם האויב" כאשר הציג צילומי תקריב של הקורבנות. מעניין שבטור שכתב הודה כי יש להפיק לקחים בנוגע לסיקור התקיפה, וכי נעשו טעויות בשוגג. הוא הודה בקושי להישאר אובייקטיבי בזמנים כאלה, ואמר שילמד ממנו:

באשר לי, אני מודה באשמה. כשאירועים כאלה קורים הפנים שלי מסגירות את הרגשות שלי [...] עשינו טעויות, למה אתה מצפה? כאשר אתה עובד תחת לחץ כזה, בין אם בתקשורת האלקטרונית או המודפסת, טעויות הן בלתי נמנעות. כותרת כמו "מדינה בפחד" אינה מתקבלת על הדעת, כך גם השוואה לשואה ולדיווחים היסטוריים מהשטח, ואולי הייתי צריך להשתמש בנימת דיבור עניינית יותר. את הטעויות יש לתקן: שליטה עצמית רבה יותר בסיקור אירועים טראומטיים [...] עשינו טעויות, אבל אין צורך להטיף לנו.

(חיים יבין, "כולנו משתפי פעולה עם חמאס", הארץ, 8 במרס 1996)

לדעתי זו דוגמה טובה במיוחד להתאמה וחידוש של מודל האובייקטיביות. שלומית הראבן כתבה מאמר בשם "עיתונאי או אזרח?", ובו כתבה: "הפעם התקשורת ולא רק הטלוויזיה הפכו את הפחד, הפאניקה והדמעות לכמעט אופנתיים. מבחינה מקצועית, הטלוויזיה וחלק מהעיתונאים הציגו בבירור תמונה מעוותת לחלוטין של הלך הרוח הציבורי לאחר הפיגועים [...] חוסר שיקול הדעת המקצועי הוא פשוט, מר יבין" (ידיעות, 10 במרס 1996)

ברמה הלאומית והתרבותית, הפיגוע מתואר כאובדן (בתהליך מתמשך) של ביטחונו של האזרח הישראלי ("התקפות חמאס יצרו איום קיומי חדש על הפרט בבית, בחצר, בנסיעות לעבודה, בבית הספר ובחיי היומיום שלו בלב ובעומק העורף", (הארץ, יואל מרקוס, 5 במרס 1996); "זו מלחמה על הישרדותה של מדינת ישראל", נאום הנשיא ויצמן, הארץ 6.3.96; "אנחנו במצב של מלחמה כוללת", ידיעות, מאמר מערכת, 5 במרס 1996; "מלחמה בתל אביב", ידיעות, כיתוב תמונה, 5 במרס 1996; "גיהנום בדיזנגוף", ידיעות, כותרת העמוד, 5 במרס 1996), וההתמודדות עם הטרור מוצגת כחלק ממלחמת הישרדות. עם זאת, יש פרשנויות שונות מאוד להיקף האיום; האם הוא אסטרטגי או קיומי?

נושאי סיקור

הפיגוע התרחש בלב תל אביב, בערב חג הפורים. בתיאורי האירוע מה שבולט הוא עצם הנורמליות האורבנית של תל אביב. הדבר בולט ביותר בידיעות מאותו יום, בביטויים כמו: "לב ליבה של תל אביב", "השוק הגבוה, הרחוב המטופח שהוא לב ליבה של תל אביב"; הסופר יגאל סרנה תיאר את המקום כחלק קבוע מחיי היום-יום; ראש העירייה מילוא תיאר את תל אביב כעיר קוסמופוליטית, מטרופולין אמיתי (ידיעות, 8 במרס 1996). על רקע שגרתי זה בלטו תיאורים מחרידים של גופות ילדים לבושות בתחפושות מפוארות, עגלת התינוק העזובה שהושארה ברחוב והכותרת למוחרת הפיגוע: "רחוב דיזנגוף הפך אתמול לשדה קטל". גם סיפורים על ילדים שחגגו את פורים נפוצים (שני העיתונים מאותו היום).

נושא השואה הנקודה הראשונה כאן היא שסיקור הפיגוע מדגיש מאוד את נעורי הקורבנות; ילדים שנרצחו בתחילת חייהם. נוסף על שפת הדוח, דברי המרואיינים מדגישים את הקשר לשואה. פצועה אחת מכריזה: "זה הגורל היהודי: אבל יום אחד היהודי הקטן הזה יקום ויכה בחזרה" (ציטוט ישיר, הארץ, 5 במרס 1996). ניצול שואה דיווח: "חשבתי על אושוויץ" (שם). בכתבה מצוטט יהודה וקסמן (אביו של סמל נחשון וקסמן, שנחטף על ידי מחבלים ב-9 באוקטובר 1994 ונהרג במהלך מבצע חילוץ) אומר: "צדנו נאצים במשך חמישים שנה. מה קורה בישראל עכשיו זה גם פשע נגד האנושות:

רצח ילדים, נשים וגברים חפים מפשע" (ידיעות, 11 במרס 1996). את הקישור אפשר לראות גם במכתבי הקוראים. למשל "גזר דין מוות קולקטיבי נגזר על היהודים. הרצון של העם היהודי לשרוד חזק יותר..." (מכתבים למערכת, 5 במרס 1996). במכתב אחר נכתב:

קשה להגיד לתושבי תל אביב, שעתיים אחרי שעברו פוגרום, שהם לא בגטו, שזו מדינה עצמאית ואדירה. אולי הטרור מפחיד אותנו כי הוא מחזיר אותנו להיסטוריה שממנה ברחנו, ורובנו מאמינים שנפטרנו ממנה, היסטוריה שבה היינו רק חפצים, גופות פסיביות שידו של המחבל הופכת לגווית" (הארץ, 6 במרס 1996).

נושא מלחמת העצמאות סיקור הפיגוע בדיזנגוף סנטר הכיל אזכורים רבים למלחמת העצמאות. בטורו כתב ירון לונדון: "אז היינו קהילה קטנטנה שנלחמה על חיינו. עכשיו אנחנו עם חזק וכבר לא קטנטנים", ומשווה בין פיגוע מכונית תופת ברחוב בן יהודה בתל אביב ב־1947 (ידיעות, 5 במרס 1996) לפיגוע בדיזנגוף סנטר. שולמית הראבן (ידיעות, 6 במרס 1996) כתבה כי "במלחמת העצמאות נהרגו כאן ביום אחד יותר אנשים מאשר בשנתיים של טרור". זלמן שובל, לשעבר שגריר ישראל בארצות הברית, השתמש במשפט "כל הארץ היא קו החזית" (ידיעות, 6 במרס 1996), ובסיום מאמרו התייחס עמוס קינן לקרב על שער הגיא בדרך לירושלים ב־1948 (ידיעות, 8 במרס 1996). מעניין לציין שגם בעמוד הראשון של הארץ מ־12 במרס הופיעה תמונה של שיירות משוריינות עושות את דרכן לירושלים ב־1948, ללא קשר גלוי לאירועים.

בהקשר זה ראוי לבחון את הזיקה לנושא הציונות. אורי אבנרי כתב: "עלינו לשאוב כוח מיסודות הציונות ומהתקווה הנצחית למימוש המפעל הציוני" (ידיעות, 5 במרס 1996). עוד כתב עמוס קינן: "כבר יש לנו מדינה, אנחנו מתקרבים לניצחון הציונות" (ידיעות, 8 במרס 1996). שלמה נקדימון קשר את דבריו למועד הכרזת המדינה (ידיעות, 13 במרס 1996), ובמוסף השבת הופיעה כתבה מובילה הקוראת ל"עמידה איתנה": "זו ארצנו שבחרנו לחיות בה" (מוסף הארץ, 8 במרס 1996).

במאמרו של רן כסלו מצוטט אהוד ברק (שהיה שר החוץ בעת הארוע) המשווה את הטרור ליתוש קטלני, ואת המאבק ביתוש כייבוש ביצה בהתייחסו לייבוש ביצות המלריה של ארץ ישראל על ידי החלוצים היהודים הראשונים), "כדי להילחם בו עלינו להרוג את היתוש ולייבש את הביצה שבה הוא חי". "ייבוש הביצה", הסביר הרמטכ"ל (רא"ל אמנון ליפקין שחק), "הוא תהליך השלום". (הארץ, 5 במרס 1996). הקשר לציונות ולהתיישבות היהודית בארץ מלווה גם את תיאור הקורבנות; ילדה קטנה ממושב ותיק ספדה לה כך: "משפחה זו מגלמת את ערכי יישוב הארץ" (הארץ, 6 במרס 1996). הרוג נוסף היה פעיל ב"הגנה" (ידיעות, 6 במרס 1996). הקישור לציונות שימש גם לתיאור כפרו של ערבי ישראל שהסיע את המחבל לתל אביב: היה זה "ליד נהלל" (שני העיתונים, 10 במרס 1996). חמאס הכריזה על היעד שלה כישראל הציונית (יואל מרכוס, הארץ, 5 במרס 1996; בן עמי פאיאט, הארץ, 7 במרס 1996).

כפי שניתן לראות, במקרה של הפיגוע בדיזנגוף סנטר יש חזרה לסיפור הבסיסי של השואה והנקמה. צה"ל וכוחות הביטחון צפויים לנקום את הפיגוע, באמצעות פגיעה במבצעיו או בשולחיהם. לשם השוואה, כיצד נעשה השימוש במסגרת תרבותית מוכרת אחרת לניתוח הסיקור של הפיגוע בדיזנגוף סנטר בעיתונות בארצות הברית? סיקור החדשות שם נאלץ להתמודד עם אירוע מפתיע, מרוחק ולא מוכר מבחינה תרבותית, שיש לדווח עליו במהירות ולהציגו בדרך שהקהל האמריקני יוכל

להתייחס אליו. דיווחים בחדשות זכו לדמיון לסיפור המערב הפרוע, ויצרו סיפור שהפך את הלא נודע לידוע. הדיווח עקב אחר נרטיב תרבותי יותר מאשר מקצועי, שכן צורתו עברה מדיווח עובדתי לכיוון הגישה הצבעונית של הסיפור (Nossek & Berkowitz, 2006). כדי לבחון אם האופן שבו התקשורת מסקרת אירועי טרור דומה או שונה בסיסית מאופן הסיקור בישראל, סיכמתי מחקרים שנערכו על הסיקור בשני אירועים בולטים: פיגוע 11 בספטמבר בניו יורק (2001) והפיגוע בתחנת הרכבת במדריד (2004).

לאחר הפיגוע במגדלי התאומים ב-11 בספטמבר 2001 הציע Shudson (2002) כי כאשר הם ניצבים בפני איום ציבורי, עיתונאים מחליפים נורמות מקצועיות בחיפוש אחר דרכים להביא לידי ביטוי את רגשות החברה כולה (שהם, העיתונאים, חולקים כאנשי ציבור). הם מלווים זאת במאמצים לספק מידע מעשי על ההתמודדות עם המשבר. העיתונות גם שמה את הערכים המקצועיים נטולי הפניות בצד, כאשר ביטחון המדינה מאיים או כאשר אסון מכה. 11 בספטמבר שילב איום על הציבור, על הביטחון הלאומי וקטסטרופה, ושודסון טוען שהטון הפטריוטי של הסיקור מובן. גם Carey (2002) מתאר במאמרו את הסיקור הפטריוטי של רשתות הטלוויזיה האמריקניות את הטרגדיה, ואת מאמציהן לספק במה לאבל הלאומי הקולקטיבי. Waisbord (2002) טוען כי פטריוטיות היא מסגרת אנליטית להבנת האיום, ודרך להתמודד עימו. התקשורת משיגה זאת על ידי הפיכת האיום למובן ולכן בר הגנה.

בעקבות פיצוץ הרכבת במדריד ב-11 במרץ 2004 ציינו Sadab & La Porte (2006) במאמרו כי סיקור הטרור הבאסקי הוא במסגרת פטריוטית בדרך כלל, ובעיקר דוגל בדמוקרטיה ובסולידריות. נראה כי דפוס דומה התרחש בעקבות הפיגוע במדריד, כאשר התקשורת גייסה מיוזמתה תהליכים דמוקרטיים וקראה לאזרחי ספרד לחזק את הדמוקרטיה על ידי דחיית ניסיונות הממשלה לתלות את הטרגדיה בבדלנים הבאסקים, במקום לחקור ולפרסם את האמת.

דיון

בחיפוש אחר גישה תיאורטית שתסייע לנו להבין ולהסביר את תפקוד התקשורת במשבר בעקבות מתקפה גדולה על החברה, נחזור לתאוריית אירועי המדיה של דיין וכץ (1992). את התאוריה אפשר לראות בהקשר התאוריה החברתית הפונקציונלית-מבנית, והיא משלבת את השפעת שידורי הטלוויזיה החיים על שלושת השחקנים המשתתפים באירוע: היוזמים, התקשורת והקהל – הצופים באירוע שאינם נוכחים פיזית במקום התרחשותו. כץ וליבס (Katz & Liebes, 2007) תהו אם המודל של דיין וכץ בלעדי לאירועים חיוביים, וטענו כי יש לנסח מחדש את תפיסתנו את האירועים התקשורתיים בדרך שיכללו אירועים שליליים וחיוביים, וכי במקרה של טרור התקשורת עשויה להפיק את האירוע במשותף עם המחבלים. לעומת זאת, עם אירועים חיוביים התקשורת עשויה לשתף פעולה עם ממשלות ומוסדות רשמיים. בשני המקרים, לתקשורת תפקיד חשוב ותנאי הכרחי על אף שהם עדיין ממלאים תפקיד משני ביצירת האירוע ובהפקתו.

טרור חיצוני הוא אירוע חדשות חוץ בין-לאומי, ומטבע הדברים אינו כרוך במודל האירוע התקשורתי שתיארתי לעיל. בטרור מסוג זה אפשר לומר שהסיקור מציג תמונה של תסמונת העולם המסוכן,

ושהוא משרת את הטרוריסטים כאשר הוא משווין בשרירים שלהם. הדבר משפיע על התיירות ועל חופש התנועה. הוא מגדיל את היקף המשאבים שאזרחים מוכנים להשקיע בביטחון, ומאפשר לממשלות להפר את זכויות הציבור ופרטיותו. טרור פנימי, להצעת, מתאים למודל אחר ובמידה רבה יש לו כללים משלו; הוא מעוררת ריטואל שבו התקשורת ממלאת תפקיד ייחודי באופן שבו היא מסקרת את האירוע על ידי הדגשת ערכי האינטגרציה והלכידות לצד חזרה מהירה לשגרה, שליטה של כוחות הביטחון במצב, חילוף הירואי של קורבנות וקורבנות שמתים מוות משמעותי – כל אלה מחזקים את החוסן.

לקראת מודל של סיקור תקשורתי של פיגועים גדולים

בעקבות אירועי טרור גדולים מבית, התקשורת מקיימת ריטואל שאני מכנה "אירוע מדיה של המדיה". טקס זה מתבצע כאשר אירועי טרור מתקשרים במיוחד, שהתקשורת מפרשת אותם כאיום על קיומה של החברה, ומעוררים אותה לערוך את הטקס – כנס שבו עיתונאים, עורכים, מפקים, במאים, צלמים וקהל עוקבים כולם אחר תסריט מוכר וטקסי מאוד. כל "שחקן" משחק את התפקיד שהוקצה לו בתסריט. אפשר לומר למעשה שהחברה המותקפת יוצרת טקס המוכתב על ידי צורך השעה, כלומר תפיסת האיום הקיומי שבה עיתונאים מהתקשורת האלקטרונית והמודפסת מנהלים את הטקס אוטומטית ובצורה לא מודעת כשליחים של החברה שלהם. האירוע שלאחר האירוע, כלומר השידור החי בעקבות האירוע, הוא חלק מרצף של אירועים המורכב מפינוי או הצלה של קורבנות, הלוויות לאומיות ותגובה – נקמה.

ההבדל בין אירוע תקשורתי ובין אירוע מדיה של המדיה ניכר כבר בתחילת הסיקור. באירועים תקשורתיים, כלי התקשורת מעורבים מנקודת זמן מסוימת בהפקת האירוע, וממוקמים מראש במקומות קריטיים לסיקור. באירועי מדיה של המדיה כלי התקשורת מגיעים למקום לאחר תחילת האירוע, או אף לאחר סגירתו על ידי המשטרה או כוחות הביטחון. ברגע שמתברר מה קרה, הריטואל והסיקור הופכים לאחד. המטרה – לנטרל את המסר המאיים והמדאיג של הטרוריסטים, להרגיע את החרדה והזעזוע של החברה, להקל על החזרה לשגרה, לחזק את חוסנה של המדינה מול הטרור ולוודא כי סכסוכים יכולים להיפתר רק באמצעות יישום ערכים דמוקרטיים, ללא שימוש בצורות קיצוניות ומגוונות של אלימות פוליטית.

בריטואל הקורא לסיקור פטריוטי, התקשורת משעה את המסגרת המקצועית הנורמטיבית שלה, ובעיקר את הביקורת על השלטון, עד שהסערה תחלוף והמדינה תחזור לתחושת השליטה והביטחון. הטקס חושף יותר ויותר את זהותם של הקורבנות ובני משפחותיהם, המוגדרים מחדש כבעלי תפקיד במלחמה נגד כוחות הרשע המאיימים על ערכי הליבה של החברה; האומה.

שידורים חיים מסקרים את טקסי המשנה הבאים של פינוי או הצלה, הלוויות הקורבנות, תגובה ממשלתית – נקמה. אירוע התקיפה עצמו אינו משודר בדרך כלל בשידור חי, אלא אם כן יש בני ערובה. לאחר מכן הוא נמשך ואמצעי תקשורת נוספים מצטרפים: רדיו, עיתונות והרשתות החברתיות ולכן לתקשורת יש אפוא תפקיד גדול יותר בשכתוב ובהפקת הסיקור של האירוע, מאשר התפקיד שמייחסים יוזמי אירועי המדיה החיוביים לתקשורת, אם כי ברוח הפוכה לזו המבוקשת על ידי המחבלים. במובן זה, התקשורת מנטרלת את נרטיב השיבוש שהעבריינים ביקשו לכתוב. בניגוד

לאירוע התקשורתי הטלוויזיוני המקורי, אירועי מדיה של המדיה מערבים אמצעי תקשורת אחרים, כלומר רדיו, עיתונים, מגזיני חדשות ואינטרנט, שכן אלה מסייעים בייזום, הפקה וביצוע מתמשך של אירוע מדיה של המדיה כטקס חברתי.

מסקנות

ההבדל בין תאוריית אירוע המדיה המקורי של דיין וכץ (1992) ובין האירוע התקשורתי המוצע כאן, מבוסס על הבחנה בין אירועי טרור ובין אירועים שבהם התקשורת תלויה בממשלה או בבעלי עניין אחרים. במקום זאת, יש לראות באירוע הטרור הזדמנות, לפחות עבור התקשורת של המדינה המותקפת, לפעול עצמאית כדי להתמודד עם הדילמה כיצד לסקר את האויב, שבעצם מבקש לחטוף את המצלמה והמיקרופון ולהשתמש בהם לצורכיהם. בתגובתה, התקשורת מחזירה לעצמה את השליטה על תפקידה החברתי בדרך שהיא הופכת את היוצרות על המסר של המחבלים. במקום להפיץ מסר של טרור, אימה ובהלה, היא שולחת למדינתה מסרים של סולידריות, שותפות וסיבולת רבה מול איום הטרור. זאת באמצעות טקס, המעבד מחדש את נרטיב האב של החברה, תוך שימוש במיתוסים המכוננים שלה כדי ליצור משמעות השוללת את האיום ומנצחת את הטרור. היא גם נותנת משמעות למותם של הקורבנות. הקורבנות הופכים לאבדות גבורה במלחמה בטרור ובמאבק לעמוד בו; בדרך שהם מנהלים את חייהם כנורמליים, ומסמלים את התקווה לנצח את הטרור ותומכיו.

ניתוח הסיקור של אירועי 7 אוקטובר 2023 במסגרת התיאורטית והמחקר האמפירי של אירועי טרור בולטים

סיקור אירועי טרור בולטים בעיתונות העברית מתחילת המאה ה-20 התאפיין במבנה נרטיבי שהדגיש את הצדקת הציונית, את חשיבות המדינה ואת חשיבות צה"ל בהגנה על עם ישראל ועל העם היהודי. המבנה הסיפורי נבנה על אויב שהוגדר כנאצי, הקורבן הוגדר כיהודי והאירועים הושוו לאירועים ידועים מעדויות השואה. במערכה השנייה הפך היהודי בעזרת צה"ל לישראלי המציל, וכאשר לא הצליח או אי אפשר היה להציל – דאגה הזרוע הארוכה של צה"ל ומערכת הביטחון לנקמה. כל זאת הודגש כניגוד לשואה שבה היהודים היו חסרי אונים, העולם היה אדיש ולא היה מי שינקום את דמם של הנספים. הקמת מדינת ישראל שינתה את הסיפור.

המבנה המושלם היה סיפור חטיפת מטוס אייר פראנס לאנטבה (1976), וחילוץ בני הערובה על ידי יחידות מובחרות של צה"ל. במהלך השבי עברו החטופים "סלקציה" שהזכירה את שנעשה באושוויץ. ההקשר הרלוונטי היה העובדה שארבעה מהחטופים היו גרמנים מארגון הטרור הגרמני באדר מיינהוף, ששיתפו פעולה עם המחבלים הפלסטינים.

התאוריה שמסבירה את שיטת הסיקור המוצעת היא המסגרת הפונקציונלית-מוסדית, המגדירה את תפקידה האינטגרטיבי של התקשורת ואת בניית המסגרת המבנית של הסיקור בדרך שתלכד את האומה, תחזק את כוח העמידה נגד הטרור ותשדר מסר ברור: למרות הדמיון של אירועים שמזכירים לנו את השואה, העובדה שיש לנו מדינה וצבא מבטיחה שהשואה לא תחזור כי יש צבא שיילחם באויב וינקום את דם הקורבנות (נוסק, 1994). משנות ה-80 של המאה ה-20; האנתפאדה הראשונה;

הסכמי אוסלו והטרור שאחריו; האנתפאדה השנייה והלאה, השתנה הסיפור באופן ששיקף את העמדות הפוליטיות המנוגדות: מצד אחד מי שטענו שהטרור מוכיח שאין עם מי לדבר, מצד אחר הטוענים שהטרור הוא תוצאה של חוסר התקדמות בתהליך השלום.

ניתוח הסיקור של אירועי טרור בעולם, במיוחד אחרי 11 בספטמבר (ראה למשל קובץ המאמרים בעריכת Zelizer & Allan, 2002 וכן Nossek et al., 2007) ושל מבצעי צה"ל בעזה ובלבנון, הראה שתופעת התגייסות של אמצעי התקשורת לחיזוק הלכידות של מדינות במצבי משבר והשהיית הביקורת רווחת בכל המדינות הדמוקרטיות ובישראל בכלל. ניתוח המקום של אזכור השואה, הנקמה והתקומה בסיקור בישראל, יכול ללמד על מקומה ביצירת הלכידות, חיזוק כוח העמידה וההבטחה לנקמה ותקומה המבטאים גם בביטחון שהשואה לא תחזור בשל קיומה וכוחה של ישראל. בהתבסס על המסגרת התיאורטית והמתודולוגיה של מאמר זה, ערכתי ניתוח תוכן ראשוני של סיקור אירועי 7 באוקטובר וסוף השבוע הראשון שאחריו בעיתונות המודפסת, במטרה לבחון האם מודל הסיקור אומץ גם במקרה זה, או שמא נבחרה מסגרת סיפורית שונה ומה מהות השינוי.

ממצאים ראשוניים

מניתוח תוכן של העמודים הראשונים של העיתונות המודפסת והדיגיטלית מ־8 באוקטובר 2023 ושל מהדורות סוף השבוע הראשון (13 באוקטובר), עולה כי ביום הראשון ביום הראשון שלאחר הטבח הדיווח החדשותי ומאמרי הדעה על האירועים בעיתונים השונים, במהדורות המודפסות והדיגיטליות, היה בלי להשתמש בדימויים המצביעים על המסגרת הסיפורית המוכרת. מנגד, בסוף השבוע התדמית של המחבלים כללה את הכינוי של יחיא סנואר כנאצי, ואפילו "אדולף סינוואר" (יאיר שרקי, מקור ראשון, 13 באוקטובר 2023). צה"ל, שלא נכח כמצופה ממנו ב־7 באוקטובר, חזר חלקית לתפקיד המציל, ותחילתה של נקמה נוכחת גם בהתקפות חיל האוויר על עזה. השואה או אירועים המזכירים את השואה הוזכרו בהיסוס, והשימוש בהגדרת פוגרום היה מבוסס יותר, לפחות בימים הראשונים, מה שהחזיר את הסיפור לטבח ביהודים ללא כוח מגן בארץ ובחו"ל. הדבר שמשתנה הפעם הוא שהעולם לא שתק, וגם ארצות הברית עזרה בלחימה ובהרתעה. מדינות המערב גינו את הטבח, אבל הייתה גם דעת קהל וממשלות שגינו את ישראל. בחינה מעמיקה במשך זמן תאפשר ניתוח מקיף יותר של השימוש במסגרת הסיפורית, תוך התאמה למציאות החדשה, אך בלי לוותר על המסר המרכזי שהתשובה היחידה למניעת מקרים חוזרים ונשנים של טבח ורצח יהודים היא קיומה של המדינה.

מבחינת ניתוח המסגרת ובעלי התפקידים: ההתייחסות להגדרה הכוללת של המתקפה על ישראל ב־7 באוקטובר היא של פוגרום או שואה – יוזמה לחסל קהילה או אומה שלמה. בשני המקרים מדובר במציאות של קורבנות חסרי ישע, ובחוסר יכולת להגיב. האזכור לאירועים שקרו בשואה בא לידי ביטוי בכינוי של המחבלים נאצים או בתיאור התנהגותם כזאת: המציל – צה"ל – לא הגיע בזמן ולא מילא למעשה את התפקיד שהמודל של הסיקור של אירועי הטרור הבולטים הקודמים נתן לו. הנוקם – צה"ל – הוא המגן שכשל, אבל מציל ונוקם, גם אם באיחור, ולמעשה המיקוד של הסיקור היה בנקמה.

השאלה היא מה המסר הכולל: האם ב-7 באוקטובר זו אפיזודה מקרית החוזרת במהלך תקופה ארוכה שיש להתגבר עליה, ויש לנו כוח לעמוד בה כי יש מדינה, צבא ועל כן נפעל למנוע שמשהו דומה יקרה בעתיד, או שמא המסר הוא שנחיה על חרבנו כל עוד הצד השני לא ישנה את מטרותו להשמיד את מדינת ישראל? עמית סגל כתב ב"המוסף לשבת" של ידיעות אחרונות מ-13 באוקטובר 2023 "על שואת היהודים סביב עזה" לדבריו. "אין דבר מתיש יותר ממאבקים פנימיים מול הנאצים". עוד טען כי: "כל מה שהפריד בין הנאצים בנירנברג לבין הנאצים משכונת רימל היה מבחן היכולות, לא מבחן הכוונות".

ברשתות החברתיות דיווח עמית סגל: "150 מאזרחי המשטר הנאצי בעזה נהרגו בתקיפות של צה"ל בשעה האחרונה"; "נהרג נאצי שניסה להיכנס לשטח המדינה במארב"; "ארבעה מחבלים נאצים נלכדו"; "צה"ל הרס בניינים רבי קומות מהם פעלה מפקדת הארגון הנאצי".

"הייתה כאן שואה. לא בממדים הפיזיים שלה. בממדים האנושיים שלה באכזריות, במפלצתיות, בכוונה, בדרך ביצועה, "כותב בן כספית ב"מעריב" במוסף לשבת.

במוסף "השבוע" של ישראל היום כתב אמנון לורד על "נחילי האיינזצגרופן של הישות האסלאמית" שפלשו לישראל, ומאוחר יותר הגדיר את חמאס "הארגון האיסלמו-נאצי". "אנו עומדים בפני אויב נאצי אכזר, ולכן חייהם של תושבי עזה ב-2023 מעניינים בערך כמו חייהם של תושבי ברלין ב-1943", כותב יאיר שרקי ב"מקור ראשון" (13 באוקטובר 2023); "אדולף סינואר הוא נאצי בן מוות. כך גם כל מי שהצביע לו בבחירות בעזה". אריאל שנבל כתב באותו העיתון: "עזה היא בת מוות", "[...] את הנאצים יש לחסל. עכשיו. בניין בניין, קומה קומה. זה או אנחנו או הם, וזה יהיה אנחנו".

מנגד, הציע יובל קרני במוסף G של גלובס "לשמור הבלגה. אנו יודעים בוודאות שב-7 באוקטובר ההנהגה המדינית והצבאית של ישראל לא הצליחה להגן על אזרחיה. בעיני רבים, ידיה היו מוכתמות בדם נקי. עם זאת, זו לא הייתה שואה. לפי דובר צה"ל, גופות המחבלים התגלגלו במאותיהם לאחר הקרב. כמובן, לא היה שום דבר אבירי בהתנהלותם. הם רצחו והתעללו. עם זאת, הם היו מוכנים להקריב את חייהם. אני מרוצה אם איש אינזצגרופן בודד נהרג או נפצע במהלך השמדת מיליון וחצי יהודים, בשטחים שנחשבו אז למערב ברית המועצות"; "ההשוואות לשואה [...] מיועדות לאוזני העולם החיצון, אבל אולי הן צריכות לעורר מידה מסוימת של אי נוחות בקרב הישראלים, מבית ומחוץ. הצורך התכוף בשימוש בשפת ההמון אינו מכבד את משתמשים, ואינו מועיל. זה כרוך בכשל של שפה ודמיון. לפעמים, נראה שסימן הקריאה בסוף המשפט פוטר אותם מהצורך למלא אותו, שעומד במבחן הביקורת. דווקא בתקופה שהיא הופכת את עזה לעיר חורבות".

תם ולא נשלם

השוני של אירועי 7 באוקטובר מאירועי טרור בולטים קודמים נובע, בין השאר, מהשינויים בחברה ובתקשורת, שמונעים חזרה על המודל של הסיקור משנות ה-70 ועד סוף המאה ה-20 בשלמות: שני מרכיבים בולטים במיוחד בשוני ובאי השלמת המודל הנרטיבי לחיזוק כושר התאוששות. אין הצלה,

יש רק נקמה – צה"ל לא היה שם בזמן התקפת הטרור, ומצד אחר העולם לא היה אדיש או נגדנו, לפחות בשבוע הראשון. לאחר מכן חל שינוי מסוים, כאשר ניתן היה להשוות אולי חלקית את מבצעי חילוץ החטופים (מבצע "ראשית האור" לחילוץ אורי מגדיש ומבצע "ארנון" לחילוץ נועה ארגמני, אלמוג מאיר ג'אן, אנדריי קוזלוב ושלומי זיו) אך העיתוי המאוחר, וגם החילוץ של חלק קטן מאד מהחטופים במבצעים אלה לא אפשר השוואה מלאה והשלמה של התפקיד של צה"ל כ"מציל" והשאלה אפ' ניתן לכנותם "אנטבה 2" נשארה פתוחה. מעשי ההצלחה ההרואים היו, אם כן, רק רמז ליכולת החילוץ המופלאה של ישראל באמצעות צה"ל וכוחות הביטחון שלא מומשה באופן מלא.

מסתמן הבדל מהותי בין הסיקור של אירועי הטרור של המאה הקודמת ואירועי 7 באוקטובר, לפחות בשבוע הראשון. בשנות ה-70 וה-90 של המאה ה-20 היה אזכור של אירועים מסוימים שקרו בשוואה ואילו, לפחות בשבוע הראשון, ככל הנראה מכיוון שצה"ל לא הגיע להציל מידיה, המסגרת הסיפורית היא של שוואה באופן ישיר ומלא ולא רק באזכור לצורך חיזוק כוח העמידה תוך קביעה מוחלטת שהיא לא תחזור – כפי שהיה המסר הברור של אירועי הטרור של המאה ה-20.

לכך יש להוסיף את המחלוקת בדבר מטרות המלחמה, המונעת הסכמה מלאה על עתידה של המדינה וביטחונה, ועל יכולתו של צה"ל להגן על אזרחי המדינה באשר הם כפי שהיה בעבר, לדוגמה באנטבה. נוסף על כך, חשוב להתייחס לתפקידן של הרשתות החברתיות, בשלב הראשון במקביל לשידורים של ערוצי הטלוויזיה שתפסו את המקום המרכזי, כאשר העיתונות המודפסת הופיעה לראשונה רק ב-8 באוקטובר לאחר שהציבור ספג עומס רב של ידיעות. עם זאת, סוף השבוע הראשון שלאחר המתקפה, ועוד לפני שהחלה המתקפה הקרקעית והתגובה התבססה על חיל האוויר, מראה שוב את תפקידה של התקשורת המודפסת בהצעת מסגרת עומק לסיקור. ניתוח הסיקור הטלוויזיוני והמידע שהופץ ברשתות החברתיות המחייב מחקר נוסף, יעשיר את ההבנה על חלקות התפקידים בין אמצעי התקשורת הוותיקים והחדשים, ועל השאלה אם אמצעי התקשורת ממשיכים לקיים את הטקס המוכר של "אירוע מדיה של המדינה" או שהשינויים הפוליטיים, החברתיים ובמפת התקשורת מונעים את היוזמה של התקשורת לקיים טקס מלכד ומחזק כפי שמצאנו באירועי בעקבות אירועי העבר.

בסופו של דבר, בחינה מעמיקה במשך זמן תעמיק ותרחיב את השימוש במסגרת הסיפורית תוך התאמה למציאות החדשה, אך בלי לוותר על המסר המרכזי שהתשובה היחידה למניעת מקרים חוזרים ונשנים של טבח ורצח יהודים היא קיומה של ישראל. נקודות ציון מעניינות בזמן כדי להשלים את התמונה יכולות להיות יום השואה ויום השנה לאירועי 7 באוקטובר 2023.

תודה לרוני קולקר עוזרת המחקר היעילה, על הסיוע באיסוף הנתונים וניתוח התוכן של סיקור פרשת דיזנגוף סנטר. ברצוני להודות למבקרים האנונימיים של המאמר וכן לעורכי הגיליון המיוחד, פרידריך קרוץ ואנדראס הפ, על ההערות וההצעות ששיפרו מאוד את הגרסאות הראשונות של המאמר לקראת פרסומו המקורי בכתב העת *Communications, The European Journal of* *Communcation Research*. תודה להוצאת מערכות על התרגום של המאמר ולעורך הלשוני של מערכות, עדי לרנר.

מקורות

דרורי, ז. ונוסק, ה. (2021). בין תקשורת מתגייסת לביקורת מגוייסת, יחסית תקשורת וצבא בישראל בשלושה מבצעים ברצועת עזה: "עופרת יצוקה" (2008), "עמוד ענן" (2012) ו"צוק איתן" (2014). חברה צבא וביטחון לאומי, 1, 51–79.

נוסק, ה. (1994). שואה ותקומה בסיקור אירועי טרור בולטים בעיתונות הישראלית, 1968–1978. קשר, 16, 18–32.

סיון, ע. (1991). דור תש"ח: מיתוס, דיוקן וזיכרון. מערכות: תל אביב

- Adoni, H. and Mane, S. (1984). Media and the social construction of reality: Towards an integration of theory and research. *Communication Research*, 11, 323–340.
- Altheide, D. L. (1996). *Qualitative media analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Barthes, R. (1972). *Mythologies*. (trans. Annette Lavers). New York: Hill and Wang.
- Berkowitz, D. (1992). Routine news and newswork: Exploring a what-a-story. *Journal of Communication* 42, 82–94.
- Berkowitz, D. (2000). Doing double duty: Paradigm repair and the Princess Diana what-a-story. *Journalism: Theory, Practice and Criticism* 1(2), 125–143.
- Berkowitz, D. and Nossek, H. (2001). Myths and news narratives: Toward a comparative perspective of news. *Ecquid Novi*, 22, 41–56.
- Bird, E. and Dardenne, W. R. (1988). Myth, chronicle and story. In J. W. Carey (Ed.), *Media, myths and narratives* (pp. 313–328). England: Penguin.
- Carey, J. W. (1989). *Communication as culture: Essays on media and society*. New York: Routledge
- Carey, J. W. (2002). American journalism on, before, and after September 11. In B. Zelizer and S. Allan (Eds.), *Journalism after September 11* (pp. 71–90). London and New York: Routledge.
- Cawelti, J. (1999) *The six-gun mystique sequel*. Bowling Green, OH: Bowling Green State University Popular Press.
- Dayan, D and Katz, E. (1992). *Media events: The live broadcasting of history*. Cambridge MA: Harvard University Press
- Darnton, R. (1975). Writing news and telling stories. *Deadalus*, 104, 175–193.
- Drummond, L. (1984). Movies and myth: Theoretical skirmishes. *American Journal of Semiotics*, 3, 1–32.
- Hall, S. (1982). The rediscovery of "ideology": Return of the repressed in media studies. In M. Gurevitch, T. Bennett, J. Curran, and J. Woollacott (eds.), *Culture, society and the media* (pp. 56–90). London: Methuen.
- Herman, N. S. (1979). *Jewish identity*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Katz, E. and Liebes, T. (2007). No more peace!: How disaster, terror and war have upstaged media events, *International Journal of Communication*, 1, 157–166
- Kitch, C. (2002). A death in the American family: Myth, memory, and national values in the media mourning of John F. Kennedy Jr., *Journalism and Mass Communication Quarterly* 79(2), 294–309.
- Levi-Strauss, C. (1963). *Structural anthropology*. New York: Basic Books.
- Liebman, S. C. (1978, January). Myth, tradition and values in Israeli society. *Midstream*, 24, 44–53.
- Liebman, S. C. and Don Yehiya, E. (1983). *Civil religion in Israel*. Berkeley: University of California Press.
- Lule, J. (1995a). Enduring image of war: Myth and ideology in a Newsweek cover. *Journal of Popular Culture*, 29(1), 199–211.
- Lule, J. (1995b). The rape of Mike Tyson: Race, the press, and symbolic types. *Critical Studies in Mass Communication*, 12, 176–195.
- Lule, J. (1988a). The myth of my widow: A dramatic analysis of news _ Portrayal of a terrorist victim. *Political Communication and Persuasion*, 5, 101–120.
- Lule, J. (1988b). *Symbolic sacrifice: New York Times coverage of the TWA 847 hijacking*. Boston: Emerson College, Terrorism and the Media Research Project.
- Lule, J. (1991). Sacrifice and the body on the tarmac: Symbolic significance of U.S news about a terrorist victim. In Y. Alexander and R. G. Pickard (Eds.). *In The Camera's Eye: News Coverage Of Terrorist Events* (pp. 30–45). New York:

Brassey's.

Lule, J. (2001). Daily news, eternal stories: The mythological role of journalism. New York: Guilford.

Nossek, H. (1994). The narrative role of the Holocaust and the state of Israel in the coverage of salient terrorist events in the Israeli press. *Journal of Narrative and Life History*, 4, 119_134.

Nossek, H. (2004). Our news and their news: The role of national identity in the coverage of foreign news. *Journalism*, 5(3), 343_368.

Nossek, H. and Berkowitz, D. (2006). Telling "our" story through news of terrorism: Mythical newswork as journalistic practice in crisis. *Journalism Studies*, 7(5), 691_707.

Nossek, H., Sreberny, A., and Sonwalkar, P. (2007). Media and political violence (pp. 1_19). Cresskill, NJ: Hampton Press.

Paletz, D.L., Fozzard, P.A., Sc Ayanian, J.Z. (1982a). The IRA, the Red Brigades, and the FALN in the New York Times. *Journal of communication*, 32, 162-171

Paletz, D.L., Fozzard, P.A., Sc Ayanian, J.Z. (1982b). Terrorism on TV news. In W.C. Adams (Ed.), *Television coverage of international affairs* (pp. 143-165). Norwood, NJ: Ablex

Picard, R. (1993). *Media Portrayals of Terrorism* (Iowa: Iowa State University press.

Roeh, I. (1989). Journalism as storytelling: Coverage as narrative. *American Behavioral Scientist*, 33, 162_168.

Sadaba, T. and La Porte, T. (2006). Mediated terrorism in comparative perspective: Spanish press coverage of 9/11 vs. coverage of Basque terrorism. In A. P. Kavoori and T. Fraley (eds.), *Media, terrorism and theory: A reader* (pp. 69_90). London: Roman and Littlefield Publishers.

Schudson, M. (1989). The sociology of news production. *Media, Culture, and Society*, 11, 263_282.

Schudson, M. (2002). What's unusual about covering politics as usual. In B. Zelizer, and S. Allan (Eds.), *Journalism after September 11* (pp. 36_47). London and New York: Routledge.

Schlesinger, P., Murdock, B., Sc Elliot, P. (1983). *Televising terrorism*. London: Comedia

Shoemaker, P. J. (1991). *Gatekeeping*. Newbury Park, CA: Sage.

Silverstone, R. (1988). Television, myth and culture. In J. W. Carey (ed.) *Media, myths, and narratives* (pp. 20_47). Newbury Park, CA: Sage.

Slotkin, R. (1992). *Gunfighter nation: The myth of the frontier in twentieth-century America*. New York: Atheneum.

Tuchman, G. (1978). *Making news: A study in the construction of reality*. New York: Macmillan.

Waisbord, S. (2002). Journalism, risk, and patriotism. In B. Zelizer and S. Allan (Eds.) *Journalism after September 11* (pp. 201_219). London and New York: Routledge.

Zelizer, B. (1993). Journalists as interpretive communities. *Critical Studies in Mass Communication*, 10, 219_37.

Zelizer, B. and Allan, S. (2002) (Eds.) *Journalism after September 11*. London and New York: Routledge.